ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI İNANÇ ÖNDERLERİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

23-28 EKİM 2001
ANKARA

ANKARA - 2001

Yayımlanan Bildirilerin dil, imla ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler TÜKSEV Türkiye Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı'nın görüşü anlamında yorumlanamaz.

BASKI :
EKİP GRAFİK
Matbaa Reklam Hizmetleri Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
İstanbul Yolu 13. Km. Gersan Sanayi Sitesi 655. Sokak
No: 54 Ergazi / ANKARA
Tel / Fax : (0.312) 256 92 00 (4 Hat)

ISBN : 975 - 6573 - 01 - 5

Bu kitap; Kültür Bakanlığı ile Türkiye Sanat ve Eğitim Vakfı işbirliğinde TİKA'nın katkılarıyla gerçekleştirilen ***"Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi"*** bildirilerinden hazırlanmıştır.

ŞEYH ADİ VE YEZİDİLİKTE GNOSTİK UNSURLAR

Şinasi GÜNDÜZ*

Tarih boyu birçok inanç sistemi Anadolu'yu da içine alan Ortadoğu'da doğup gelişmiştir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi günümüzde oldukça önemli olan dinlerden başka bir zamanlar büyük kitleleri kendisine çekmiş olan Mecusilik ve Maniheizm de bu coğrafyada teşekkül etmiştir. Ayrıca yine bu coğrafyada, sayısız heterodoksal akımın ve senkretik dinsel yapının oluştuğu bir gerçektir. Bu çerçevede Yezidilik ya da bağlılarının deyişiyle Ezdilik, yüzyıllardır bölgede varlığını sürdüren yapısıyla ve kendisine has inanç sistemi, kült ve ritüelleriyle dikkat çekici bir dinsel gelenektir.

Yezidiliğin Şeyh Adi ve ona nispet edilen Adeviyye tarikatıyla ilişkisi öteden beri bir tartışma konusu olmuştur. İslam tasavvuf tarihinde Adeviyye tarikatının kurucusu olarak nitelenen Adi ibn Musafir, 1075 civarında Lübnan'daki Beyt Far'da doğan, soyunun baba tarafından Emevi halifesi Mervan ibn Hakem'e kadar uzandığı düşünülen ve gençliğinde Bağdat'a giderek orada el-Gazzali gibi zamanın ünlü hocalarından ders alan bir kişidir. Bir diğer ünlü sufi Abdulkadir Geylani'nin onun medrese arkadaşı olduğu söylenir. Buradaki eğitimi sonrası Şeyh Adi, Bağdat'tan ayrılarak Laliş'e (Musul'un kuzeydoğusuna düşen dağlık yöredeki bir yerleşim merkezi) gitmiş ve orada sufi yaşantısı sürmüştür. Kısa zamanda etrafına toplanan yöredeki halk ona bağlanarak sonradan Adeviyye tarikatı olarak adlandırılan sufi akımını oluşturmuşlardır. Şeyh Adi, Kabe'ye yaptığı hac yolculuğu hariç bu yöreden ayrılmamış, yaşamının sonuna değin yörede faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu nedenle olsa gerek, önceleri ona verilen eş-Şâmî lakabı el-Hakkârî şekline dönüştürülmüştür.[1]

Şeyh Adî ile ilgili bu tarihsel tanımlamalar bir tarafa, Yezidi dinsel geleneğinde onunla ilgili daha ziyade mitolojik bir kimlik ön plana çıkarılır. Gerçi, yaygın Yezidi geleneğini yansıtan ve genellikle Kavvallar tarafından okunan Kavllerde, Şeyh Adi'nin yaşamıyla ilgili çeşitli tarihsel verilere rastlamak mümkündür. Örneğin Qawle Şêxadî û Mêra'da (Şeyh Adî ve Kutsal Kişiler İlahisi), Adî'nin Beyt Far'da doğduğu, batıdan gelerek Hakkari'ye

* Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı

1 Bkn. J.S. Guest, *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis*, London: Kegan Paul Int. 1993, ss. 15vd; R.H.W. Empson, *The Cult of the Peacock Angel*, London 1928, ss. 103-107.

gittiği ve nihayet Laliş'e yerleştiği anlatılır.[2] Ancak diğer taraftan Yezidi geleneğinde Yezîd (Ezîd, Sultan Ezî) ve Hızır-İlyas'la özdeşleştirilen[3] Şeyh Adî'yi Yezidi metinleri, zaman zaman "seyyid", "son peygamber" ve "sultan" gibi isimlerle isimlendirseler de[4] tanrısal ya da yarı-tanrısal bir varlık olarak değerlendirmektedir. Örneğin Yezidi dinsel metinlerinde onun isminin varlık öncesi var olan ezeli bir kelam olduğu ve onun yaratıcılığı (yer ve göğün ondört katmanının yaratıcısı olduğu) İman İlahisi'nde şöyle ifade edilir:

Ne yer ne de gök,
Ne dünya, ne şehir, ne de var olan şeyler
Ne Adem oğlu Prens İbrahim, ne de Horasan vardı.
İmanın rengi nedir?
O, ezeli bir Kelam
Şeyh Adî ismidir.
Şeyh Adî gerçek sultandır,
Yer ve göğün ondört tabakasını o oluşturmuştur.[5]

Bundan başka onun mükemmel olduğu ve ona ibadet etmek ve onun huzurunda eğilip secdeye kapanmak gerektiği vurgulanır.[6] Şeyh Adî'ye atfedilen tanrısal ya da yarı-tanrısal nitelemeye, Şeyh Adî'ye ait olduğu düşünülen "Şeyh Adî İlahisi"nde de rastlanılmaktadır. Bu ilahide Şeyh Adî, kendisini ilk neden ve her şeyi bilen olarak tanımlamakta, her şeye hakim ve egemen olduğuna, doğru sözlülüğüne ve kendisinden başka tapınılacak bulunmadığına (yani tanrısallığına) değinmektedir. Yine o, Adem'i cennete koyanın, Nemrud'u ateşte bırakanın ve Ahmed'in adaletli davranmasını sağlayanın da kendisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu ilahide Adî kendisini, "Musafir'in oğlu eş-Şâmî" ve "tek Şeyh" olarak da adlandırmaktadır.[7] Şeyh Adî'ye atfe-

2 Qawle Şêxadî û Mêra, 1-4. Burada ve ileride kullanılacak olan Yezidi kavlleri ile ilgili metinlerde kaynak olarak P.G. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Texual Tradition,* (Lewiston: Edwin Mellen Press 1995) kullanılmıştır. Şeyh Adî'nin Suriye bölgesinden gelerek Laliş'e yerleştiği Mushafı Re'ş'te de anlatılmaktadır.

3 Bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Texual Tradition,* s. 96.

4 Bkn. Qawle Zebuni Meksür, 44, 45.

5 Qawl İmanê, 1-3

6 Bkn. Qawle Şex Erebegê Entûşî, 26. "Ebedi mekanda ve ebedi makamda / Sultan Şeyh Adî'ye tapınacağız ve ona secde edeceğiz / Biz eksiğiz Tanrı ise mükemmeldir." Beyta Cindî, 46.

7 Bkn. Guest, *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis,* ss. 212-214.

dilen bu ilahideki yaklaşımın Hallac-ı Mansur, Muhyiddin ibn Arabî ve benzeri çeşitli sufilerin Vahdet-i Vücud felsefesi çerçevesinde dile getirdikleri yaklaşımlara paralelliği gözden kaçmamaktadır.

Bundan başka Yezidi düşüncesinde, Şeyh Adî ile ilgili düşüncelerin, yüce Tanrıdan varlıkların südur yoluyla oluşmasını öngören varoluş inancı çerçevesinde kurgulandığı da dikkati çekmektedir. Örneğin yaygın Yezidi düşüncesine göre(Tanrıdan ilk südur eden varlık olan Melek Azrail'in (ya da Azazil'in) yeryüzünde bedenleşmiş formunu Şeyh Adî temsil etmektedir.[8] Melek Azrail'in demiurg Melek Tavus ile özdeşleştirilmiş olması da dikkat çekicidir.[9] Böylelikle Şeyh Adi isminin varlık öncesi var olmasının ya da ezelilik niteliğine sahip olduğunun düşünülmesi ve Şeyh Adi'nin yaratıcı tabiatına vurgu yapılması daha iyi anlaşılmaktadır.)

Burada, tıpkı Hıristiyanlıktaki Kristosentrik tarih anlayışına ya da kimi İslam tasavvufu çevrelerindeki Hz. Muhammed merkezli tarih anlayışına paralel şekilde, Yezidi geleneğinde de Şeyh Adî merkezli bir tarih anlayışının bulunduğu dikkati çekmektedir. Yuhanna İncili, Logos'un ezeli olduğuna ve yaratılıştaki temel rolüne dikkat çektikten sonra Logos'un İsa Mesih şeklinde ete kemiğe büründüğünden bahsetmektedir. Benzer şekilde İslam tasavvuf çevrelerinde sıkça dile getirilen Nuru (ya da Hakikati) Muhammediye öğretisine göre ise Tanrının var ettiği ilk şey Hz. Muhammed'in nuru ya da ruhudur. Her şey onun için yaratılmıştır. Dolayısıyla bu nur veya ruh, yaratılışın ve tarihsel akışın amacıdır. Adem henüz yaratılmamışken var olan bu nur ya da ruh, Adem'den soyuna geçmiş, asırlar boyu çeşitli kişilerde taşındıktan sonra nihayet MS 6. yüzyılın ikinci yarısında Abdullah'ın oğlu Muhammed'de bedenleşmiştir.

İslam ve Hıristiyan geleneklerindeki bu düşüncelere paralel şekilde Yezidi geleneğinde de Şeyh Adi ismi ezeli olarak (ya da her şeyden önce) var olan pre-existant bir varlık olarak kabul edilir. İnanışa göre o, yüce tanrıdan ilk südur eden varlık olarak Melek Azrail ve dolayısıyla Melek Tavus ile özdeşleştirilir. Böylelikle Yezidilerce "iyi tanrı" olarak tazimde bulunulan[10]

---

8 Bkn. M. Aydın, "Yezidiler ve İnanç Esasları", *Belleten*, 202, 1988, s.48.

9 Bkn. Mushafı Re'ş, 2. Mushafı Re'ş'in farklı çevirilerinde Azrail, bazen Saceddin bazen de Melek Tavus ile özdeşleştirilmektedir. Bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Texual Tradition*, s. 100. Örneğin J.S. Guest, Azrail'i Saceddin ile Melek Tavus'u ise Azazil ile özdeşleştirmektedir. Bkn. Guest, *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis*, Ek 1.

10 P.G. Badger, *Nestorians and Their Rituals*, London 1987; c. 1, s. 115.

Şeyh Adi, yaratılışta önemli bir fonksiyona/işleve sahiptir. Yezidi düşüncesine göre ezeli olan Şeyh Adi ismi, nihayet Beyt Far'da doğan ve Laliş'te mucizevi bir yaşantı süren Şeyh Adi bin Müsafir'in şahsında bedenleşmiştir. Nitekim Mushafı Re'ş'te Tanrının otuzbin yıl bir gemide sular üzerinde dolaştıktan sonra Laliş'e geldiği ve oraya yerleştiği belirtilir.[11] Görüldüğü gibi, Yezidiği geleneğindeki Şeyh Adi ile ilgili bu tasavvurda, İslami gelenekteki Nuru Muhammedi öğretisiyle Hıristiyanlıktaki Logos doktrininin benzer bir örneğine rastlanılmaktadır.

Yezidiler, pre-existant bir varlık olarak düşündükleri tarihsel Şeyh Adi'nin gerek köken itibarıyla gerekse eskatolojik açıdan sıradan varlıklardan farklı olduğuna da inanırlar. Örneğin P.G. Budger'in 19. yy'da Yezidilerin yaşadıkları bölgelere yaptığı gezi sırasında bazı Yezidilerle gerçekleştirdiği mülakat bunu ortaya koymaktadır. Budger'ın, Şeyh Adi'nin babası ve annesi ile ilgili sorularına Yezidiler, onun babası ya da annesinin olmadığını söylemişler; aynı şekilde Budger'ın, Şeyh Adi'nin ölümüyle ilgili sorularına da onun ölmediği ve esasen ölüm hadisesinin onun için asla düşünülemeyeceğini vurgulamışlardır.[12]

Yezidiliğin başta İslam olmak üzere farklı dinlerle ilişkisi öteden beri önemli bir tartışma konusu olmuştur. Yezidilerin kendi dinsel geleneklerini yaratılan ilk insan olduğu düşünülen Hz. Adem'e kadar götüren geleneksel inanışları bir tarafa, Yezidiliğin muhtemel kökenlerine ilişkin ileri sürülen bakış açıları, İslam tasavvufunu, Mecusiliği ve çeşitli Ortadoğu kültlerini/sır dinlerini, Yezidiliğin geri planını oluşturan akımlar olarak tartışmaktadırlar. Yezidiliğin kökeni konusunda birçok araştırıcı tarafından ön plana çıkarılan ve diğerlerinden daha tutarlı olarak göze çarpan görüş, bu akımın vahdeti vücutçu İslam tasavvuf ekolleriyle yakından ilişkili olan, İslamın heretik bir uzantısı/yorumu olduğudur. Özellikle Yezidi geleneğinde merkezi bir yer tutan Şeyh Adi'nin tarihsel olarak bir İslam mutasavvıfı olduğu, ona atfedilen şiirlerin vahdeti vücut anlayışını yansıttığı ve Yezidilikteki birçok unsurun İslami ögelerden oluştuğu dikkate alındığında, bu geleneğin İslamın heretik bir yorumu olduğu tezinin temeli daha da iyi anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Yezidiliğin başta Mecusilik olmak üzere çeşitli İran dinsel gelenekleriyle ilişkisi ve Ehli Hakk gibi akımlara benzer özelliklerini vurgulayan görüşler de

11 Mushafı Re'ş, 12.

12 Bu mülakatın metni için bkn. Budger, *Nestorians and Their Rituals*, c.1, ss.

dikkat çekicidir.[13] Bundan başka bazı araştırıcılar ise Yezidiliğin Ortadoğu'nun eski paganist kültlerinin bir uzantısı, eklektik bir türevi olduğu tezini tartışmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, Yezidiğin kökenine ilişkin ileri sürülen tezleri tartışmak/irdelemek değildir. Bununla birlikte bu çalışmada biz, Yezidiliğin gerek kökeni gerekse bir dinsel gelenek olarak tahlilinde araştırıcılara yardımcı olacağını düşündüğümüz bir yönüne, Gnostik kültlere/geleneklere paralel ya da benzer inanç ve öğretilerine, özellikle Gnostik geleneklerden Sabiilikle karşılaştırma bağlamında dikkat çekeceğiz.

Yezidilerle ilgili bilgi veren ya da çeşitli vesilelerle Yezidilerin inanç ve öğretilerine atıfta bulunan erken dönem Batılı yazarlar, Yezidi geleneğindeki bazı hususların Maniheizm ve Mandeizm (Sâbiîlik) gibi dinlere benzer ya da paralel olduğuna dikkat çektiler. Örneğin Henry Austen Layard, 19. yy'da yöreye yaptığı seyahati konu alan çalışmasında Yezidilerin diğer dinsel geleneklere nazaran Sabiilerle oldukça fazla ortak yöne sahip olduklarını belirttikten sonra, Yezidilikteki Sâbiîliğe benzer çeşitli adetlere dikkat çekti. Layard, Yezidilerin de Sâbiîler gibi mavi renge karşı tutum takındıklarını ve asla elbiselerinde ya da evlerinde bu rengi kullanmadıklarını ifade etti. Bundan başka o, Yezidilerin beyaz giymeye gösterdikleri özen, temizlik kurallarına dikkat ve sıkça yıkanmalarıyla/gusletmeleriyle de Sâbiîlere benzediklerini vurguladı.[14] Ayrıca Layard, Yezidilerin güneyden gelerek bu dağlık bölgeye yerleştiklerine inandıklarını ve bu durumda onların aslen Sabiilerle ya da Keldanilerle ilişkili olabileceklerini iddia etti.[15] Yezidilerin Sabiilerle ilişkisine P.G. Badger ve D. Chwolsohn gibi seyyah ve araştırıcılar da dikkat çektiler. Bundan başka çeşitli yazarlar, Yezidilerle Maniheizm arasındaki düalizm ve reinkarnasyon/tenasüh inancı gibi benzer inanç ve düşünceleri ön plana çıkardı. Örneğin, F.B. Charmoy ve M. Guidi gibi araştırıcılar, Yezidi geleneğindeki düalizmin geri planında Maniheist etkinin bulunduğunu ileri sürdüler. Bu çerçevede Guidi, Yezidi geleneğinin şekillenmesindeki en etkin unsurun Maniheizm olduğunu savundu.[16]

---

13 Örneğin Yezidiliğin, hâlâ Irak'ta ve İran'ın Kirmanşah bölgesinde varlığını devam ettiren Ehli Hakk akımıyla karşılaştırılması konusunda bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, ss. 52-57.

14 H.A. Layard, *Nineveh and Its Remains*, ed. H.W.F. Saggs, London 1970, c.1, ss. 207-208.

15 Layard, *Nineveh and Its Remains*, c.1, s. 210.

16 Charmoy ve Guidi'nin görüşleri için bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, ss. 2, 16 n.116.

Mushafı Re'ş, Kitabul Cilve ve Kavller gibi Yezidi kutsal metinleri incelendiğinde, yukarıda çeşitli araştırıcılarca değinilen hususlardan çok daha fazla Gnostik geleneklere benzer veya paralel inanç, öğreti ve düşüncenin Yezidilikte bulunduğu anlaşılmaktadır. Tanrısal alemin ışık kültü bağlamında düşünülmesinden düşüş motifine ve demiurg düşüncesine, esoterizmden kadına karşı olumsuz yaklaşıma ve seçilmişlik öğretisine, vaftiz ve reinkarnasyondan dinsel sembolizme kadar birçok özellikleriyle Yezidiliğin güçlü şekilde Gnostik bakış açısını yansıttığını ve bu çerçevede birçok Ortadoğu dininin altyapısını oluşturan Gnostik kült ve ritüellerin, Ortadoğu'da senkretik bir gelenek olarak teşekkül eden Yezidilikte de oldukça etkin olduğunu göstermektedir.

Yezidilikte dikkati çeken Gnostik unsurların başında tanrısal aleme ilişkin düalist bir bakış açısı ve bu çerçevede düşünülen düşüş motifi ve demiurg inancı gelmektedir. Tanrı inancı açısından Gnostik dinlerin dikkat çeken özelliği, tanrısal gücü, ezeli iyiliği ifade eden bir yüce varlık ile kötülüklerle dolu maddenin ve maddi alemin yaratılmasının sorumlusu olan bir kötü tanrı arasında var olduğuna inanılan bir düalizm bağlamında açıklamaktır. Sâbiîlik ve Maniheizm gibi "Doğu Gnostik Ekolleri" olarak sınıflanan dinlerde, bu düalizm ezelden ebede kadar devam etmektedir. Dolayısıyla baştan itibaren ışığı ve iyiliği temsil eden bir iyi tanrı ile karanlığı ve kötülüğü temsil eden bir de kötü tanrı vardır. Dolayısıyla bu düalizm, temelde iyi-kötü ya da ışık-karanlık düalitesine dayalı bir düalizmdir. Maddi alemin yaratılmasıyla sonuçlanan ve şu anda devam eden yaşam bu iki karşıt gücün mücadelesinin bir sonucudur. Sâbii düşüncesine göre, yüce iyi tanrıdan südur yoluyla neşet eden bir dizi varlığın ışık aleminden düşüşü, maddi alemin yaratılmasıyla sonuçlanan bir dizi olaylara neden olmuştur. Kötülüklerle dolu olan maddi alemin/yeryüzünün yaratıcısı yüce "iyi tanrı" değil, köken itibarıyla iyi tanrıdan südur etmiş olan bir ilahi varlık, yani Ptahil'dir. Sabiilikte zaman zaman Hibil Ziva ve dolayısıyla Cebrail'le de özdeşleştirilen Ptahil, maddi alemle birlikte insanın da yaratıcısıdır. Dolayısıyla bu yaratıcı tanrısal varlık, yarattığı bu maddi alemin efendisi/tanrısıdır. Batı Gnostisizmi olarak sınıflandırılan çeşitli Gnostik geleneklerde ise başlangıçtan itibaren varlığı kabullenilen bir iyi ve kötü tanrı düalitesi yerine, daha monist bir yaklaşımla başlangıçtan beri var olan bir iyi tanrıya inanılır. Bu iyi tanrı; varlığı, ışığı, yaratıcılığı ve üretkenliği temsil etmektedir. Ezelde bu iyi tanrıdan başka hiçbir şey yoktur. Daha sonra südur çerçevesinde bir dizi varlık gerçekleşir; zira yüce iyi tanrının ezeli olarak kendisini düşünmesi sonucu ilk akıl ya da tanrısal akıl varlık haline gelmiş ve bundan da zamanla bir dizi varlık südur etmiştir. Bu şekilde

gerçekleşen südur, bir başka açıdan tanrıdan uzaklaşmayı ve dolayısıyla düşüşü ve günahı ifade etmektedir. Düşüş, aynı zamanda kötülüğün nihai durumunu ifade eden maddenin oluşumunun da sebebidir. Örneğin Gnostik Valentinian ekolüne ait *Gerçeklik İncili* gibi gnostik dokümanlarda, sembolik bir anlatımla kötülüğün ve maddenin oluşumu yüce tanrıdan uzaklaşmaya bağlanır. *Gerçeklik İncili*'ne göre, yüce varlığı (Baba tanrıyı) unutmak, cehalet ve bilmezlik, terör ve kaosa yol açmış ve bu terör ve kaos öyle büyümüştür ki bir sis tabakası haline gelmiştir. Bunun üzerine hata güçlenmiş ve maddenin var oluşu gerçekleşmiştir. 2. yy'ın ünlü Hıristiyan Gnostiği Marcion ise temelde iki tanrısal varlığın mevcudiyetini kabullenmektedir. Bunlardan birincisi maddi alemin yaratıcısı (ya da demiurg) olan tanrı, diğeri ise mutlak iyilik ve ışığı temsil eden tanrıdır. Ona göre günahın ve hukukun da sorumlusu olan yaratıcı tanrısal varlık Eski Ahit'in tanrısıdır; dolayısıyla bu tanrı "kötü" bir tanrıdır. Diğer taraftan ona göre, mutlak iyilik, sevgi ve kurtuluşun ifadesi olan Yeni Ahit'in tanrısı (yani İsa Mesih) ise "iyi" tanrıdır.[17]

Işık-karanlık düalizmine Yezidi geleneğinde de yer verilmektedir. Yezidi Kavllerinden "Dünyanın Yaratılışı İlahisi"nde maddi alemin asli yapısının karanlık olduğuna ve bu karanlık aleme Yüce Tanrının ışık getirdiğine dikkat çekilir. Ayrıca Tanrının gönderdiği bir ruh ile bu karanlık aleme kendi ışığını yansıttığı vurgulanır[18] ve tanrısal alem "ışık kaynağı" olarak tanımlanır.[19] Yezidi düşüncesinde Ezda olarak adlandırılan ve yukarıda da belirttiğimiz gibi geleneksel olarak bazen Şeyh Adi ile de özdeşleştirilen yüce Tanrı, ışık niteliği yanı sıra iyilik niteliğine de haizdir.

Yezidi geleneği kozmogoni ve antropogoni açısından, dışarıdan bakanlara zaman zaman çelişkili gibi gelen bir yaklaşım içindedir. Örneğin Mushafı Re'ş'in baş tarafında, yüce Tanrının südur çerçevesinde önce kendi özünden "beyaz inci" ile bu inciyi sırtında taşıyan Anfar isimli bir kuş yarattığı, sonra sırasıyla Melek Tavus'la özdeş olan Azrail'i ve diğer altı meleği, daha sonra da yedi göğü, yeryüzünü, güneşi ve ayı yaratarak insanları ve hayvanları oraya yerleştirdiği anlatılır. Daha sonra Tanrı, Cebrail'in de yardımıyla beyaz inciden denizleri, yıldızları, bitkileri ve dağları yaratır. Bütün bunlardan sonra o, toprak, su, hava ve ateşi kullanarak insanı yaratır ve ona bir ruh koyar. Bundan sonra Tanrı, insanın üreyip, çoğalması gibi konularda "yetki

17 Bkn. Ş. Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9, 1997, ss.121-165.

18 Qawle Afirina Dinyaye, 1-5.

19 Qawle Tawusi Melek, 5.

ve yönetimi" Melek Tavus'a bırakır. Adem'i, Cebrail aracılığıyla Cennet'e yerleştiren tanrı, orada ona buğday yemeyi yasaklar; fakat Melek Tavus'un tavsiyesiyle Adem, Tanrının emrine rağmen buğdaydan yer ve bunun üzerine Melek Tavus tarafından Cennetten çıkarılarak yeryüzüne yerleştirilir. Buraya kadar, alemin ve insanın yaratılmasında bizzat Tanrının "yaratıcı" olarak aktif rol oynadığı izlenimi verilmektedir. Oysa Mushafı Re'ş'in son bölümünde ise, ezeli tanrının kendi özünden altı melek yarattığı ve sonra bunlar aracılığıyla alemin (göklerin ve yıldızların) yaratıldığı belirtilmektedir. Burada ise alemin yaratıcısı olarak aktif rol üstlenen güç yüce Tanrı değil, ondan südur eden varlıklardır. Ayrıca burada, tanrıdan ilk südur eden ilahi varlık olarak anılan Melek Tavus anılmamakta ve doğal olarak metnin bu yaklaşımıyla Melek Tavus'u, yaratıcı yüce tanrı ile özdeşleştirdiği ihtimali akla gelmektedir.

Diğer taraftan Yezidilerce alemin ve insanın yaratıcısının Melek Tavus olduğuna inanıldığı bilinmektedir. Mushafı Re'ş'te düşüş sürecinde insanın ve hayvanların yedinci melek Fahreddin tarafından yaratıldığı ifade edilir.[20] Ancak bazı araştırıcıların da vurguladıkları gibi muhtemelen bu isim, gizlilik ya da Melek Tavus isminin kutsiyeti nedeniyle Melek Tavus yerine kullanılan bir isim olmalıdır.[21] Nitekim, Yezidi dinsel liderlerinden Muaviye bin İsmail el-Yezidi'nin 1990'da yayımlanan bir yazısında, Yezidilerin Melek Tavus'un evrenin ve insanın yaratıcısı olduğuna, diğer altı meleğin ise ona bunda yardımcı olduklarına inandıkları vurgulanmaktadır.[22] *Qawle Tawusi Melek*'te de Melek Tavus "yaratıcı tanrı" olarak tanımlanır. Ayrıca onun "ebedi tanrı" ve "dünyanın kralı olan melek" olduğu vurgulanır.[23] Burada maddi alemin yaratıcısı olduğu düşünülen Melek Tavus'a "dünyanın kralı" unvanının verilmesi, diğer Gnostik geleneklerle karşılaştırma açısından ilginçtir. Zira Batı Gnostisizmine ait geleneklerin çeşitli metinlerinde de dünyanın yaratıcısı olan ve düalizmin negatif kutbunu oluşturan yaratıcı varlık, bu alemin efendisi ya da kralı olarak isimlendirilir.

Burada karşımıza çıkan önemli bir sorun şudur: Varoluşu südur anlayışı çerçevesinde izah eden Yezidilikte, köken olarak yüce tanrıdan südur ettiği düşünülen Melek Tavus, iyi-kötü düalizminin negatif kutbu sayılabilir mi?

---

20 Mushafı Re'ş, 11.

21 Bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, s. 65 n. 92.

22 Prens Muaviye bin İsmail el-Yezidi'nin bu makalesinin Almancadan çevirisi için bkn. Muaviye bin İsmail el-Yezidi, "Zerdüşt bizimle konuştu", çev. E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, İstanbul 1993, ss. 101-126.

23 *Qawle Tawusi Melek*, 1, 2, 5, 20, 21.

Ya da Yezidilik böylesi bir değerlendirmeye ne kadar açıktır? Doğrusu Yezidi düşüncesinde Melek Tavus "kötülükle" ya da "karanlıkla" nitelenen bir tanrısal varlık değildir. Kutsal metinlerde onun "bilgeliği", "ruhları muhafaza eden olduğu" ve "insanların ve cinlerin rabbi/efendisi" olduğu belirtilir. Diğer taraftan yaratılan ilk insanı Yüce Tanrının koymuş olduğu yasağı çiğneme konusunda yönlendiren de yine Melek Tavus'tur. Fakat Yezidi düşüncesi bunu, Melek Tavus'un, yarattığı insanın yine kendisi tarafından yaratılan yeryüzünde yaşayabilmesi amacıyla yaptığı; yani insanın yeryüzünde var olabilmesi için Tanrının koyduğu yasağa Adem'in aykırı davranmasını sağladığı şeklinde yorumlar. Ayrıca Melek Tavus, dünyanın kralı olarak dünyadaki iyiliğin ve kötülüğün de sorumlusudur. Bu durumda Melek Tavus'un gerek Mecusilikteki Ehrimen'in gerekse Gnostik dinlerden Maniheizm ve Sābiilikteki "Karanlık Kralı"nın bir karşılığı olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Yezidiler, Kitabul Cilve'de de vurgulandığı gibi, başka toplulukların Melek Tavus'a yakıştırdıkları (Şeytan ve benzeri) isimleri kullanmaktan kaçınırlar. Çeşitli inanç sistemlerindeki Tetragrammaton düşüncesi çerçevesinde, Yahudilikteki Yahve ismini kullanmanın yasal olmamasına benzer şekilde Yezidilikte Melek Tavus'un özel isimlerini kullanma dinen caiz görülmemektedir. Bunun yanı sıra Melek Tavus'la ilgili yakıştırma isimlerin, Melek Tavus'un kötülenmesi amacı taşıdığı ve bu nedenle de bunların kullanılmadığı da bilinmektedir.[24]

Diğer taraftan Melek Tavus, yüce Tanrıdan düşüşün ilk ve en önemli aşamasını oluşturması, maddi alemin ve insanın yaratıcısı olması, Adem'i tanrısal iradeye itaatsizliğe sevk etmesi ve yeryüzündeki iyilikler kadar kötülüklerin de sorumlusu olması bağlamında, mutlak iyiyi ifade eden Yüce Tanrı'nın karşısındaki "kötü"nün sorumlusu olduğu düşünülebilir ve bu çerçevede onun iyi-kötü düalizminin negatif kutbunda yer aldığından bahsedilebilir.

İnsanın ve alemin yaratıcısının yüce Tanrı mı yoksa ondan südur etmiş olan Melek Tavus mu olduğuyla ilgili Yezidi geleneğinde yer alan farklı açıklamalara/yaklaşımlara benzer bir duruma Sabii kutsal metinlerinde de rastlanmaktadır. Sabiilere göre insanın ve maddi alemin yaratıcısı yukarıda ifade ettiğimiz gibi düşmüş bir varlık olan demiurg Ptahil'dir. Ancak

---

24 Nitekim, Osmanlı egemenliğinde yaşayan Yezidilerin, askerlikten muaf tutulmaları amacıyla Osmanlı hükümetine 1872'de sundukları ve neden Yezidilerin askerlik yapamayacaklarını madde madde anlatan bir yazılı belgede, bir Yezidi'nin yanında herhangi bir kişinin Müslümanların sıkça kullandıkları euzübesmeleyi ifade etmesi durumunda, derhal o kişiyi öldürmesi ve sonra da kendi canına kıyması gerektiği vurgulanır. Bu metin için bkn. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, ss. 6-7.

Ginza'da ve diğer bazı kutsal metinlerde bazen yaratılışın tamamıyla yüce Tanrı tarafından üstlenildiği, insan ve yeryüzü de dahil her şeyi onun yarattığı belirtilir[25] Böylelikle gerek Yezidilikte gerekse Sabiilik ve benzeri Gnostik geleneklerde dikkati çeken ve ilk bakışta –yukarıda Yezidilikteki durumdan söz ederken de ifade ettiğimiz gibi- bir çelişki görünümü veren bu durumu şöyle değerlendirmek gerekir. Gnostik teolojide yüce Tanrı her zaman varlığı, üretkenliği, verimliliği ve bütün iyi/pozitif nitelikleri ifade etmektedir. Gnostik düalizmde kötülük ve karanlık, yapı itibarıyla yokluğu ifade ettiğinden, onun varoluş ve yaratma açısından bir etkinliği söz konusu olamaz. Bu bağlamda her ne kadar iyilikle kötülüğün bir araya gelmesinden ibaret olsalar da gerek insan gerekse maddi alem, var oluşun bir yönünü ifade etmektedirler. Dolayısıyla, her ne kadar insanın ve maddi alemin yaratıcısı ya da yaratıcıları demiurg olarak bilinen ve köken olarak yüce Tanrıdan neşet eden veya tanrısal alemden kaynaklanan düşmüş varlıklar olsalar da bu varlıkların da var oluşu sonuçta kendisinden kaynaklandığından, asıl yaratıcının Yüce Tanrı olduğuna inanılır. Ancak diğer taraftan, mutlak iyiyi temsil eden yüce Tanrının kötünün ve kötülüğün sorumlusu ve nedeni olamayacağı düşünüldüğünden, iyinin yanı sıra kötüyü de bünyesinde barındıran insan ve maddi alemin doğrudan yaratıcısının demiurg (Sabiilikte Ptahil, Yezidilikte Melek Tavus) olduğu kabul edilir.

Yezidi geleneğindeki demiurg olan Melek Tavus, diğer Gnostik dinlerdeki benzerleri gibi köken itibarıyla yüce tanrısal aleme aittir. Qawle Tawüsi Melek, onun "ışık kaynağında" yaşadığını ve "bilge" olduğunu vurgular.[26] Burada ilahi alemin ışık alemi olarak düşünülmesi de Yezidiliğin diğer Gnostik geleneklerle karşılaştırılması açısından dikkate değerdir. Sabii metinlerine göre de demiurg Ptahil, diğer düşmüş varlıklar gibi köken olarak ışık alemine aittir ve neticede tekrar o aleme dönecektir.[27]

Yezidilikte Yüce Tanrıdan südur sürecinde bir dizi ilahi varlık neşet eder. Bunlar sırasıyla Melek Tavus'la özdeşleştirilen Azrail (Azazil), Derdail, İsrafil, Mikail, Cebrail, Şemnail ve Turail ya da Nurail'dir.[28] Südur çer-

---

25 Sâbiîlikteki yaratıcı tasavvuru ile ilgili bkn. Ş. Gündüz, Sâbîîler Son Gnostikler, (2. Basım) Ankara 1999, ss. 106vd.

26 Qawle Tawüsi Melek, 5, 18.

27 Bkn. Gündüz, Sâbîîler Son Gnostikler, s. 108.

28 Bir Yezidi Kavl'inde bu 7 ilahi varlık şöyle sıralanır: Azrail, Cebrail, Mikail, Şifkail, Derdail, İsrafil ve Ezazil. Duaye Hewari, 13.

çevesinde bu ilahi varlıkların oluşması sonrası maddi alemin, yıldızlar ve gezegenlerin ve insanın yaratılışı Melek Tavus tarafından diğer ilahi varlıkların da yardımıyla gerçekleştirilir. Burada da Sabii düşüş mitosuna benzer bir tasavvur bulunmaktadır. Zira Sabii inanışına göre de südur çerçevesinde yüce tanrıdan bir dizi ilahi varlık teşekkül eder. Birinci Hayat, İkinci Hayat ya da Yuşamin, Üçüncü Hayat ya da Abatur ve Dördüncü Hayat ya da Ptahil diye adlandırılan bu düşüş süreci sonucunda, Ptahil kendisi gibi düşmüş bir diğer varlık olan Ruha ve onun destekçilerin yardımıyla önce maddi alemi sonra da insanı yaratır. Fakat demiurg Ptahil yalnızca insanın bedeninin yaratıcısıdır. İnsanda ilahi/tanrısal alemin uzantısı konumunda olan ruh ise Ptahil tarafından yaratılmamıştır; o, ilahi alemden alınarak insanın cansız bedenine konulur ve böylelikle insan canlı ya da hayat taşıyan bir varlık olarak ayağa kalkar. Paralel bir yaklaşım Yezidi düşüncesinde de bulunmaktadır. "Dünyanın Yaratılışı İlahisi"nde şöyle denilir:

Rabbimiz, sen merhametlisin
Bize dört unsuru sen getirdin
Onlarla sen, sevgili Adem'i şekillendirdin.
.....
Adem'in sureti hareketsiz kalmıştı
Onlar, "Ey ruh, neden girmiyorsun" dediler.[29]

Ve ruh hazırdı, yücelerdeydi
Geldi, gitti ve geçti
Sevgi Işığı başa ulaştı
Geldi ve Adem'in bedeninde gözüktü.[30]

Yezidi inancına göre ruhun yücelerden/ilahi alemden gelip bedene girmesiyle Adem'in hareketsiz bedeni canlanır ve Adem konuşmaya başlar.

Yezidiliğin bu ruh-beden yaklaşımında Gnostik antropogoninin önemli bir özeliği olan köken itibarıyla ruhun ilahi aleme ait olduğu düşüncesine bir paralellik de göze çarpmaktadır. Gnostisizmin ruh-beden düalizminde köken itibarıyla ilahi Işık alemine ait olan ruha karşılık, beden maddi aleme aittir. Dolayısıyla ruh, ışık aleminin temel özelliği olan hayat, canlılık, verimlilik

29 Qawle Afirina Dinyaye, 23, 25.
30 Qawle Afirina Dinyaye, 31.

ve benzeri pozitif nitelikleri de haizdir. Buna karşın beden ise ait olduğu maddi alemin temel özellikleri olan cansızlık, hareketsizlik ve benzeri negatif özellikler taşımaktadır.[31] Demiurg tarafından maddi alemde bu alemin malzemelerinden yaratılan beden, cansız ve hareketsizdir; ancak ilahi alemden alınan ruhun bedene konulmasıyla insanın yaratışı tamamlanabilir ve böylelikle insan canlı bir varlık haline ulaşabilir. Yukarıda "Dünyanın Yaratılışı İlahisi"nden alıntıladığımız bölümde, maddi alemde yaratılan bedene karşın, ruhun aslen yücelere ilahi alemlere ait olduğunun ve onun asli özelliğinin ışık ya da "sevgi ışığı" olduğunun vurgulanması Yezidilikteki Sabiilik ve benzeri Gnostik sistemlere paralel bir diğer özelliği ortaya koymaktadır. Tıpkı beden gibi, bedenin ait olduğu maddi alem de bazı Yezidi kutsal metinlerine göre "karanlık" ve "kötülükle" mücehhezdir.[32]

Yezidi kutsal metinlerinin yedi gezegenle ilgili yaklaşımlarının da Sabii geleneğine paralellik arz ettiği dikkati çekmektedir. Sabii kutsal kitaplarında sıklıkla yalnızca "yedi" terimiyle ifade edilen 7 gezegen, Sabiilerce karanlık alemine ait varlıklar olarak görülür. Bunların, insanı ve yeryüzünü çevreledikleri ve bir bakıma insan ve yeryüzü üzerinde birer gözetleme istasyonları (Matarata) oldukları var sayılır. Hatta ölümle birlikte bedenden ayrılarak kendi asıl vatanı olan ilahi aleme doğru seyahate başlayan ruhun, teker teker bu gözetleme istasyonlarından geçeceğine inanılır. İnanışa göre, ruhun maddi alemden kaçmasına engel olmak amacıyla hareket eden gezegenler, ilahi aleme doğru yükselişe geçen bu ruhları tutmaya çalışacaklar; fakat iman ve inancın gizli bilgisiyle (Gnosis ya da Manda) tam arınmış olan ruhlar bir şimşek hızıyla bu gezegenlerden geçip kurtulacaklar, günahkarlar ise günahları nispetinde buralarda tutulacaklardır. Sabiilikte gezegenlerle ilgili bu tasavvurlara benzer şekilde, Yezidi metinleri de 7 gezegenden sıklıkla sadece "yedi" ya da "yedi sır" diye bahsederler ve onların "karanlık" tabiatına atıfta bulunurlar.[33] Yine Yezidi geleneğinde de 7 gezegenin dünyayı ve insanı çevrelediği, kuşattığı kabul edilir ve bir bakıma –tıpkı Sabiilikte olduğu gibi- bunların insan ve yeryüzü üzerindeki gözetleyici karakteristiğine atıfta bulunulur.[34] Dolayısıyla Yezidiliğin, bu yaklaşımıyla, yedi gezegenin de asli tabiatı karanlık ve kötülük olan maddi alemin bir parçası olduğunu düşünen Gnostik bakış açısına paralel bir anlayış içinde olduğu açıktır.

---

31 Örneğin Sabiilikteki ruh-beden düalizmi için bkn. Gündüz, Sabiiler Son Gnostikler, ss. 119vd, 128vd.

32 Bkn. Qawle Afirina Dinyaye, 1.

33 Örneğin bkn. Qewlê Behra, 14.

34 "Adem ve Yedi Sır arasında güçlü bir engel vardır
Yedi Sır (Adem'i) çevreledi ve başı üzerinde durdu." Qewlê Efirina Dinyayê, 25.

Yezidi geleneği, Yezidiler için kutsal bir köken öngörmektedir. Buna göre Yezidi halkı Adem'in gerçek zürriyetini ifade eden Şehid bin Carr'ın (ya da Şehr bin Cebr'in) neslinden gelmektedir ve bu bağlamda onlar Melek Tavus'un toplumudurlar. Mushafı Re'ş'te bu durum şöyle açıklanır:

> Sonra yüce Tanrı şöyle dedi: Ey Melekler, Adem ve Havva'yı yaratacağım, onları insan yapacağım ve ikisinden Adem'in belinden gelmek üzere Şehr bin Cebr'i çıkaracağım. Ondan ise yeryüzünde bir tek halk, Azazil'in Melek Tavus'un halkı, yani Yezidi halkı türeyecek.[35]

Kitabul Cilve'de ise Yezidilerin seçilmişliği Tanrının ifadeleriyle şöyle anlatılır:

> "Öbür ırklara yardım etmeyi üstlenmem, onlara iyilik yapmaktan uzak da durmam, hele benim seçilmiş topluluğumdan ve bana uysallıkla hizmet edenlerden bunu hiç esirgemem."[36]

Yaygın Yezidi halk inançları ise Yezidilerin seçilmiş bir toplum olarak oluşumlarını ve onların kutsal kökenini daha ayrıntılı bir mitosla dile getirmektedir. Buna göre Adem'le Havva yaratılışları sonra birleşmişler ve seksen çocukları (kırk erkek kırk kız) olmuştur. Çocukların eğitimi konusunda Adem'le Havva arasında tartışma çıkar; zira ideal insan konusunda farklı şeyler düşünmektedirler. Havva, çocukların kendisine ait olduğunu düşünerek tek başına karar vermek istemektedir. Çocukların babasının kendisi olduğunu, onların kendi neslinden geldiğini düşünen Adem ise Havva'nın bu yaklaşımından rahatsızlık duymaktadır. Nihayet Adem'le Havva, çocukların gerçekte kimin neslinden geldiğini belirlemek amacıyla bir sınav yaparlar. Her ikisi de birer testi alır ve testiye tohumlarını[37] koyarlar. Aradan dokuz ay geçer ve sonunda testiler açılır. Havva'nın testisinden solucanlar, kurtlar ve sürüngenler çıkar; Adem'in testisinden ise Şehid bin Carr çıkar. Adem, Şehid bin Carr'ı diğer çocuklardan daha üstün tutar. Şehid'in farklı/saf yapısı, hem Havva'nın hem de Adem'le Havva'nın birleşmesinden doğan çocukların tepkisini çeker; ona kin ve nefret duyarlar. Havva'nın organizesiyle Şehid'i öldürmeyi planlarlar. Ancak planın uygulanacağı gün, Melek Tavus'un emriyle dört cin çocukların ağızlarına üfler ve bir anda her biri farklı bir dil konuş-

---

35 Mushafı Re'ş, 14.

36 Kitabul Cilve, Bölüm 2 (Çeviri E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni'nden).

37 Muaviye bin İsmail el-Yezidi'nin anlatısında "tohum" yerine "alın teri" terimi kullanılır.

maya başlar. Böylelikle Şehid bu suikastten kurtulmuş olur. Adem, Şehid'e tanrının kendisine öğrettiği hakikat bilgisini öğreterek onu eğitir. Adem'in oğlu Şehid büyür ve Cennetten bir hûrî (melek) ile evlenir. İşte Yezidiler bu evlilik neticesinde türeyen bir halktır. Diğer insanlar, yani Yezidi olmayanlar ise Adem'le Havva'nın çocuklarından türerler.[38]

Bu hikayede, Sabiilikte olduğu gibi kendilerini "seçilmişler" ya da "seçkinler" olarak kabul eden ve diğer insanlardan/halklardan farklı bir soya bağlayan gnostiklerin köken mitosunun çarpıcı bir örneği/versiyonu görülmektedir. Yezidiler bununla, kendilerinin Adem'in saf nesli olduklarını, mucizevi şekilde yalnızca Adem'in sülbünden doğan ve yine sıra dışı şekilde bir ilahi varlıkla (hûrî) evlenen Şehid'in soyundan geldiklerini anlatırlar. Diğer insanların ise sıradan bir doğumla Adem-Havva birlikteliğinden doğduklarını vurgularlar; böylelikle kendileri için kutsal bir köken oluştururlar. Kendilerinin aksine diğer insanların neslinin Havva'ya bağlanması, Havva'nın şahsında kadına yöneltilen olumsuz/kötü imajla da yakın ilgili olmalıdır. Zira bu öyküde kadın, Adem'e sorun çıkaran, kendi başına verimlilik, üretkenlik ya da pozitif nitelikler bağlamında bir insiyatifi/özelliği olmayan, kin ve nefret dolu bir varlık olarak betimlenmektedir.

Seçilmişlik/seçkinlik düşüncesi bütün Gnostik geleneklerin ortak bir özelliğidir. Zira Gnostikler, hakikate, gizli/gizemli tanrısal bilgiye sahip olmaları yanında Tanrı tarafından başlangıçtan itibaren seçilip diğer insanlardan ayrılmış olanlar olarak da kendilerini diğer insanlardan farklı görürler. Bu nedenle Maniheizm hariç, diğer Gnostik gelenekler, genelde Gnostik öğretilerin Tanrı tarafından bir ihsan olarak kendilerine verildiğini, dolayısıyla dinin yalnızca Gnostik cemaat içerisinde olanlara has olduğunu düşünürler ve bu çerçevede misyonerliğe ya da yabancıların kendi dinlerine girmesine karşı çıkarlar.[39] Dinin, ancak babadan oğla, hatta Sabiilikte olduğu gibi anne ve babadan çocuğa geçen bir sistem olduğunu kabul ederler; dışarıdan ihtidaya hoş bakmazlar. Burada, her ne kadar, bazı Yezidiler günümüzde artık bunun değiştiğini söyleseler de yazılı bir kural olmamakla birlikte Yezidi geleneğin-

---

38 Bu öykü ile ilgili bkn. Muaviye bin İsmail el-Yezidi, "Zerdüşt bizimle konuştu", çev. E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, ss.116-118; Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, s. 37.

39 Bununla birlikte Yezidi cemaatı ileri gelenlerinden Muaviye bin İsmail el-Yezidi, Yezidilerin dışarıdan dinlerine girmek isteyenlere artık karşı çıkmadıklarını vurgulamaktadır. Muaviye bin İsmail el-Yezidi, "Zerdüşt bizimle konuştu", çev. E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 124.

de de dinin babadan oğla geçen bir sistem olarak algılandığını ve dışarıdan ihtidalara hoş bakılmadığını; bu bağlamda yine Gnostik geleneklerle Yezidilik arasında bir benzerlik olduğunu belirtmekte yarar var.

Yezidilikteki köken mitosuna benzer bir öykü Sabiiler tarafından da anlatılmaktadır. Sabii halk inanışına göre de Sabiiler köken olarak diğer halklardan ayrıdırlar. Bir öyküye göre Sabiiler Adem'le Havva'nın yaratıldıktan sonra birleştiklerine ve bu birleşmeden üç çocuklarının olduğuna inanırlar Bu çocukların isimleri Adem, Şitil ve Anuş'tur. Sabiiler Adem'le Havva'nın çocukları Şitil ve Anuş'den üremişlerdir. Diğer insanlar ise Adem oğlu Adem ile onunla birleşen kötü şeytani bir dişi varlık ve Adem ile onu kandırarak onunla birleşen bir diğer kötü dişi varlıktan türemişlerdir. Zira Adem'in yaratılışı sonrası dişi kötü varlık Ruha, Adem'le çocuklarını kandırmak amacıyla bir eğlence düzenlemiş ve Adem'le Adem oğlu Adem'e gelerek kendilerine katılmalarını istemiştir. Adem'in yanına Havva kılığına girerek gelmiş, Adem'i kandırmış ve onunla birlikte olmuştur. Bu arada aslında Ruha'nın çocuğu olan ve kötü bir karakter taşıyan Libet (gezegenlerden Venüs) ise Adem oğlu Adem'e çekici bir kadın suretinde gelmiş, onu baştan çıkarmış ve onunla birlikte olmuştur. İşte Sabii düşüncesine göre başta Yahudiler olmak üzere Sabii olmayan bütün halklar bu uygunsuz birleşmeler sonucunda türemişlerdir.[40] Diğer taraftan Sabii geleneğinde, Nuh Tufanı sonrası dönemde de yine insanlığın bu şekilde farklı iki köken halinde çoğalmış olduğu düşünülür. Buna göre Sabiiler, Nuh ile karısı Nuraita'dan doğan oğulları Şum (Sam) ve Şum'un eşi Anhar'dan türemişlerdir. Diğer toplumlar ise Nuh ile Nuh'un karısı kılığına girerek Nuh'u kandıran ve onunla birleşen dişil kötü varlık Ruha'nın neslidirler. Nuh ile Ruha'nın bu birleşmesinden Ham, Yam ve Yafet doğmuşlar; bunların neslinden de Sabii olmayanlar üremişlerdir.[41]

Bu kutsal köken mitosu yanı sıra, "ideal insan prototipi" anlayışı açısından da Yezidi geleneğiyle Sabiilik arasında bir paralellik dikkati çekmektedir. Yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Şehid bin Carr, Yezidilere göre ideal saf insan örneğidir; mükemmeldir. Yezidiler, tavır ve davranışlarında Şehid'i kendilerine örnek almalı, onu idealize etmelidirler. Zira her insan cennetle cehennemin birleştiği bu dünyada yargılanacak, ödüllendirilecek ve

40 Bu mitoslarla ilgili bkn. E.S. Drower, The Mandaeans of Iraq and Iran. Their Cults, Customs and Magic Legends and Folklore. Oxford 1937, ss. 253, 257vd.

41 Bkn. Drower, The Mandaeans of Iraq and Iran, s.261.

cezalandırılacaktır.[42] Bu durumda Şehid bin Carr, mükemmellik ve iyiliğin bir ölçütü olarak insan yaşamında temel bir örneklik teşkil etmektedir. Paralel şekilde Sabiilikte de Adem'in oğlu Şitil, saflık ve mükemmelliğin ölçütüdür. Sabii inancına göre Şitil, öyle ideal ve saf bir insan olarak yaşamıştır ki genç yaşında babasının yerine ölümü göze almaktan bile kaçınmamıştır. Zira ölüm meleği ilerleyen yaşında (1000 yaşında) Adem'e geldiğinde, Adem henüz çok genç (80 yaşında) olan oğlu Şitil'e kendi yerine ölmeyi teklif etmiş; babasına son derecede saygılı olan Şitil ise bunu itirazsız kabullenmiştir. Aslında bu teklif Şitil için mükemmelliğinin bir denemesinden ibarettir. Dolayısiyla Sabiiler onu mükemmel/günahsız bir insan olarak kabul ederler ve her Sabii öldüğünde ruhunun Işık Alemi'nin girişindeki terazide günah-sevap açısından Şitil'in ruhuna karşı tartılacağına inanırlar.[43]

Yezidilikteki gizlilik/esoterizm ilkesi de Yezidiliğin Gnostik kültlere benzer bir diğer özelliği olarak sayılabilir. Örneğin Kitabul Cilve'de kutsal metinleri yabancıların okumasının ya da bu metinlere onların bakmasının yasak olduğu belirtilir. Paralel şekilde Sabiiler de dinsel metinlerini yabancıların görmesinden ya da okumasından büyük rahatsızlık duyarlar. Hatta kutsal metni bir yabancıya vermek ya da dinsel öğretileri bir yabancıya ifşa etmek kişiyi dinden çıkaracak ölçüde büyük bir günah olarak telakki edilir.[44]

Yezidi kutsal metinlerinde görülen sembolik anlatım da büyük oranda Gnostik literatüre benzerlik göstermektedir. Örneğin, Yezidi metinlerinde yüce Tanrıdan varlıkların süduru hadisesi ve kozmogoni bağlamında kullanılan "inci" motifine Gnostik sembolizmde de rastlanılır. Apokrif Tomas'ın İşleri Kitabında (The Acts of Thomas) yer alan İnci İlahisi'nde maddi alemde tutsak olan ruh bir inci ile sembolize edilir ve bu incinin ilahi alemden gönderilen bir kurtarıcı (redeemer) tarafından kurtarılış öyküsü anlatılır.[45] Her ne kadar Yezidi kozmogonisinde kullanılan inci motifi ile Tomas'ın İşleri'ndeki İnci İlahisi'nde yer alan motif farklı olaylar üzerine bina edilmiş olsa da incinin Yezidi geleneğinde Tanrıdan südurun ilk safhasını temsil etmesiyle diğer metinde incinin ilahi aleme ait bir varlık olarak düşünülen ruhu temsil etmesi, her iki gelenekte de incinin ilahi alemi ya da bu aleme ilişkin varlıkları sembolize eden bir nesne olarak kabullenildiğini gösterir.

---

42 Bkn. Muaviye bin İsmail el-Yezidi, "Zerdüşt bizimle konuştu", çev. E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s. 119.

43 Bkn. Gündüz, Sâbiîler Son Gnostikler, ss. 140-141, 161.

44 Bkn. Gündüz, Sâbiîler Son Gnostikler, s. 79.

45 Bkn. Jonas, H., The Gnostic Religion, Beacon Hill 1958, ss.112vd.

Görüldüğü gibi Yezidi geleneğinde yer alan birçok husus Gnostik bakış açısını yansıtmaktadır. Bu aşamada şu soruyu sormak kaçınılmazdır: O halde Yezidilik Gnostik bir din/gelenek sayılabilir mi?

Doğrusu buna "evet" demek oldukça güçtür. Zira, yukarıda incelediğimiz çeşitli özelliklerinde Yezidiliğin, Gnostik yaklaşımlar taşıdığı doğru olsa da muhtemelen o, bunları, kendisiyle hemen hemen aynı coğrafyayı paylaşan Sabiilik ve İslami dönemlere kadar yörede oldukça etkin olan Maniheizmle ilişkisi sonucunda adapte etmiş olmalıdır. Özellikle Yezidi Gnostik unsurlarında, yukarıda tartıştığımız gibi Sabiiliğin etkisi oldukça fazladır. Belki de bu nedenle olsa gerek bazı Yezidiler (örneğin Muaviye bin İsmail el-Yezidi) Irak'taki Sabiilerle aynı dinsel ve etnik kökenden geldiklerine inanmaktadırlar.[46] Genel yapı itibarıyla tamamıyla Yezidilikten farklı olmakla birlikte Sabii geleneğinde de buna zemin hazırlayacak bazı hususlardan bahsedilebilir. Örneğin Melek Tavus'a, "Tavus Melka" adıyla Sabiilikte de rastlanılmaktadır. "Tavus Melka" bir ışık ruhu olarak kabul edilir. Sabii kutsal metinlerinden Draşia d Yahya'ya göre Tavus, kibrinden dolayı Yüce Hayat'a (Yüce Tanrı'ya) isyan eden, fakat sonradan bundan büyük bir pişmanlık duyan bir melki, yani bir ilahi varlıktır. Ayrıca geleneksel Sabii inancına göre de Tavus Melka, Yahudiler için Tora'nın yazılması amacıyla gönderilen varlık olarak kabul edilir.[47]

Yezidilikte var olan çeşitli Gnostik unsurlara rağmen Yezidilik Gnostik bir din değildir. Zira Gnostik eskatoloji ve soteriolojiye Yezidi geleneğinde rastlanmamaktadır. Gnostisizmin temel karakteristiklerinden olan ruhun beden ve madde hapishanesinde tutsaklığı ve buradan kurtuluşu düşüncesi, Gnosis, kurtarıcı bilgi ya da hikmet anlayışı ve iyilikle kötülüğün birbirinden mutlak ayrılmasını ve her ilkenin kendi özüne dönmesini ifade eden son anlayışı, Yezidilikte bulunmamaktadır. Özellikle dünyanın sonsuzluğunu kabul eden Yezidilikle dünyanın (ya da maddi alemin) iyilikle kötülük arasındaki mücadelenin aktif mücadele dönemini oluşturan ikinci devrinde iyilikle kötülüğün karışımından meydana geldiğini var sayan, fakat üçüncü ve son dönemde ezeldeki asli konuma (yani birinci döneme) tekrar ulaşılacağını, bu bağlamda iyilikle kötülüğün mutlak şekilde birbirinden ayrılacağını ve dolayısıyla maddi alemin varlığının ortadan kalkacağını düşünen Gnostik eskatoloji arasında köklü farklılıklar bulunmaktadır.

---

46 Muaviye bin İsmail el-Yezidi, "Zerdüşt bizimle konuştu", çev. E. Sever, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, s.106.

47 Bkn. Drower, *The Mandaeans of Iraq and Iran*, ss. 94, 258.